

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

**з теми: «ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала: студентка групи SoO1-M23z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
(Олігофренопедагогіка)
Паньковець Тетяна Святославівна

Керівник: Дідик Н.М., кандидат
психологічних наук , доцент кафедри
спеціальної та інклюзивної освіти

Рецензент: Логвіна О.А., кандидат
психологічних наук , доцент

Кам'янець-Подільський - 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	7
1.1.Поняття «комунікативна компетентність» у сучасних наукових джерелах.....	7
1.2.Психолого-педагогічна характеристика підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.....	16
1.3.Особливості формування комунікативних компетентностей у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку	27
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОЯВУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	35
2.1. Обґрунтування методів дослідження рівня комунікативних компетентностей у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.....	35
2.2. Аналіз результатів констатувального експерименту.....	49
2.3. Аналіз результатів формувального етапу дослідження	57
Висновки до розділу 2.....	64
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69

ВСТУП

Актуальність дослідження. Формування в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку ключових компетентностей, зокрема комунікативної, є важливим орієнтиром у спеціальній та інклюзивній освіті.

Завдання сучасної української школи – забезпечити формування особистості, здатної жити в принципово нових умовах, реалізувати себе в житті, сприяти розвитку суспільства. Одним із найважливіших завдань удосконалення якості української освіти є формування особистісної готовності учнів з особливими освітніми потребами до активного життя, до самореалізації й самоствердження в сучасному демократичному суспільстві, а саме набуття ними необхідних життєвих компетентностей.

Відповідно до Державних стандартів освіти дітей з ООП, освітніх галузей та навчальних програм пріоритетною є мовленнєва підготовка учнів, спрямована на забезпечення цілеспрямованого формування й удосконалення вмінь та навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, читанні, говорінні, письмі, виробленні в школярів умінь і навичок комунікативно виправданого користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях. Оскільки кожна дитина з ООП є унікальною, тому і шляхи розвитку її пізнавальних здібностей буде різнитися. У дітей з порушеннями інтелекту розвиток завжди нижчий від норми, вони постійно мають труднощі з навчанням і соціальною адаптацією.

Порушення в комунікації, які властиві дітям з порушеннями інтелектуального розвитку, проявляються по-різному і в неоднаковий спосіб піддаються педагогічній корекції, спостерігаються наявні варіації в особистісному розвитку школярів.

Підлітковий вік є своєрідним етапом переходу від дитинства до дорослого життя. На даному етапі відбуваються якісні зміни в розвитку особистості, що сприяють формуванню когнітивної та емоційно-поведінкової зрілості. Значний вплив на розвиток особистості має те, наскільки гармонійно функціонує

психіка підлітка. Наявність психічного недорозвитку в підлітків з інтелектуальними порушеннями негативно впливає на становлення їхньої особистості. Підліток з інтелектуальними порушеннями засвоює стереотипні зразки поведінки й стосунків через поверхневу участь у міжособистісній взаємодії.

Розвиток комунікації підлітків з інтелектуальними порушеннями є одним із важливих напрямків у спеціальній освіті, оскільки від цього залежить їх успішність в соціальній адаптації та самореалізації в житті.

Ця проблема є надзвичайно актуальною і широко досліджується вченими всього світу, зокрема й в Україні. Різні аспекти проблеми розвитку особистості підлітків з інтелектуальними порушеннями вивчали М.Матвєєва, Т.Докучина, А.Мудрик та ін. Дослідження вчених свідчать про специфіку розвитку особистості дітей та підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, яка розвивається за тими самими закономірностями, що й у дітей із типовим розвитком, проте в патогенних умовах, які зумовлені органічним пошкодженням кори головного мозку[44,с.12; 30,с.25; 45,с.2,]. Найчастіше робиться акцент на розвитку мовлення в цілому (Т.Скрипник)[53, с.153].

В англomовній літературі представлені методики формування комунікативних навичок, які складно адаптувати до соціокультурних умов і особливостей української мови (Watson та ін.). Таким чином, у вітчизняній літературі відмічається недолік детально опрацьованої, послідовно корекції, спрямованої на формування навичок мовленнєвої комунікації у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

Актуальність дослідження обумовлена двома аспектами: по-перше, складністю підліткового віку, психологічними проблемами, з якими зустрічаються самі підлітки, їх батьки, вихователі та педагоги; по-друге, малодослідженістю особливостей самоідентифікації підлітків з порушеннями розумового розвитку, зокрема взаємовпливом емоційного інтелекту на становлення самооцінки, «образу-Я» та самоідентифікації в цілому.

Оскільки процес адаптації і соціалізації даної вікової категорії тісно взаємопов'язані й відображає єдиний процес взаємодії особистості і суспільства. Разом з тим, навчання підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку комунікативній взаємодії значною мірою сприяє подоланню їх труднощів у процесі соціалізації. Тому соціальний розвиток підлітка з інтелектуальними порушеннями потребує особливої уваги. Зокрема соціалізація пов'язується із загальним розвитком, адаптацією вже сформованої особистості в нових умовах спілкування та діяльності[60, с.220].

Таким чином, формування комунікативних компетентностей у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку вимагає цілеспрямованого поетапного корекційного розвитку. Актуальність проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір нами теми дослідження: **«Формування комунікативних компетентностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями».**

Об'єктом дослідження є комунікативна компетентність підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження - система форм і методів формування комунікативних компетентностей у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах навчально-реабілітаційного центру.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення комунікативних компетентностей у підлітків з порушеннями інтелекту в умовах навчально-реабілітаційного центру.

Відповідно до мети дослідження були поставлені **завдання**:

1. З'ясувати теоретичні основи розвитку комунікативних компетентностей у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.
2. Провести емпіричне дослідження комунікативних компетентностей у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.
3. Експериментально перевірити ефективність запропонованої методики формування комунікативних компетентностей підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури; вивчення досвіду роботи навчально-реабілітаційного центру; емпіричні – спостереження за дітьми під час уроків, корекційно-розвиткових занять, перебування в групі подовженого дня, на перерві, під час прогулянки; вивчення медичних карток, психолого-педагогічної документації; спостереження, бесіда, психолого-педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний), опитування.

Теоретичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що здійснено аналіз ефективних засобів і прийомів формування комунікативних компетентностей підлітків з порушеннями інтелекту.

Практична цінність роботи полягає в тому, що зазначені засоби і прийоми формування комунікативних компетентностей можуть бути використані у роботі з підлітками з порушеннями інтелектуального розвитку в освітньому процесі навчально-реабілітаційних центрів.

База дослідження: в дослідженні брали участь 20 осіб підліткового віку, учні 8-А, 8-В класів, віком 14-16 років. Дослідження проводилося на базі Комунальної установи Рівненського навчально-реабілітаційного центру «Особлива дитина» Рівненської міської ради.

Апробація дослідження: Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти» в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у тезах на тему «Особливості формування комунікативних компетентностей у підлітків з порушеннями інтелекту».

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний обсяг роботи складає 75 сторінок

ВИСНОВКИ

На основі теоретико-експериментального вивчення проблеми формування комунікативних компетентностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями отримано такі висновки:

1. Комунікативна компетентність—це динамічна система, яка постійно розвивається і змінюється; це вміння особистості спілкуватися з різними людьми, в середовищі яких вона проживає і працює; система внутрішніх ресурсів міжособистісної взаємодії; спроможності встановлювати комунікативний контакт з оточенням; здатність суб'єкта до конструктивної вербальної та невербальної взаємодії. Комунікативна компетентність — здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певна сукупність знань, умінь і навичок що забезпечують ефективне спілкування. Спілкування це – складний багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, який обумовлений потребами спільної діяльності.

2. Важливою є потреба формування комунікативних компетентностей саме в підлітковому віці, коли спілкування з ровесниками стає провідною діяльністю. Формування комунікативних компетентностей підлітків навіть при нормотиповому розвитку потребує особливих зусиль. У роботі з учнями із порушеннями інтелектуального розвитку цей процес є значно ускладненим, адже це обумовлено особливостями розвитку цієї категорії підлітків. Для них характерна незрілість особистісних утворень, емоційно-вольова нестійкість, слабкість вольової регуляції та неадекватність самооцінки.

У підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку низький рівень комунікативної компетентності, недорозвиток мовлення на різних рівнях комунікації. Вони пізніше оволодівають мовленнєвим спілкуванням, мотивами якого виступають лише фізіологічні потреби. По мірі оволодіння мовленням у підлітків розвиваються такі мисленнєві операції, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування. Більшість учнів у спілкуванні рідко

використовують мовленнєві засоби. Для них характерна ситуативно-ділова форма спілкування, яка полягає у використанні експресивно-дійових і предметно-практичних засобів комунікації.

3. Умовами якісного формування комунікативних компетентностей підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку є: вплив сімейного виховання на формування навичок спілкування; розвиток особистісної рефлексії; формування адекватної самооцінки та позитивного відношення до самого себе і оточуючих; розвиток емпатії.

Існують різні форми і методи підвищення комунікативної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. Дефіцит комунікативної підготовки в освітньому середовищі учнів заповнюється з допомогою спеціального навчання у формі різних видів психологічних тренінгів. Корекційно-розвивальний підхід є основним у реалізації формування комунікативної діяльності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. Він має на меті активний розвиток комунікативного потенціалу з урахуванням закономірностей і особливостей онтогенетичного розвитку. З точки зору діяльнісного підходу в процесі формування комунікативних навичок слід враховувати такі компоненти: мотиваційний, когнітивно-змістовний, операційно-поведінковий.

4. Метою проведення констатувального експерименту стало вивчення рівня розвитку комунікативних компетентностей підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. Для досягнення мети використано такі методи дослідження: вивчення медичної та психолого-педагогічної документації, спостереження, бесіди, анкетування батьків та педагогів.

За результатами констатувального експерименту учні контрольної та експериментальної груп продемонстрували низький рівень розвитку комунікативної компетентності. Підлітки відчують труднощі у розумінні сказаного, не вміють уважно слухати співрозмовника, невпевнено формулюють свої бажання та емоції.

5. Формувальний експеримент передбачав корекційно-розвиткову

програму. Вона проводилася з метою формування комунікативних компетентностей підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, що передбачала 12 корекційно-розвиткових занять.

Після занять проведено повторне дослідження рівня розвитку комунікативних компетентностей у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

За результатами повторної діагностики у підлітків з експериментальної групи після впровадження корекційно-розвиткової програми підвищився рівень розвитку комунікативних компетентностей з низького на середній, в окремих дітей з середнього на достатній. Щодо учнів з контрольної групи, то за результатами повторного дослідження у рівнях розвитку комунікативних компетентностей значних змін не відбулося. Це свідчить про високий ступінь ефективності запропонованої корекційно-розвиткової програми формування комунікативних компетентностей у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

Програма може бути рекомендована для використання у роботі з даною категорією підлітків. Перспективами подальшого дослідження означеної проблеми може бути вивчення впливу родинного спілкування на рівень комунікативної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Александров Ю.В. Психологічні чинники відчуження неповнолітніх правопорушників. *Габітус*.2021. Вип. 30. С. 217-221.
- 2.Ашиток Л. Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. *Молодь і ринок*. 2015: вип. 6. С. 10-13.
3. Бабич Н. М. Допоміжна комунікація як один із засобів формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб.наук. праць*. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2014. Вип. IV. С. 6-14.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
- 5.Белякова С. М., Шовкова К. О. Соціально-психологічні особливості розвитку особистості сучасного підлітка. *Молодий вчений*. 2018, 5 (57). С. 454-458.
6. Бистров А. Є. Профілактика некритичної віктимної поведінки розумово відсталих підлітків. *Актуальні проблеми корекційної освіти: М-во освіти і науки України, НПУ імені Драгоманова, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка / За ред. В.М. Синьов, О.В. Гаврилов*. Вип.5. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2015. С. 27-36.
7. Бистров А.Є., Синьов В.М. Схильність підлітків з порушеннями інтелекту до різних типів віктимної поведінки, та її зв'язок з особистісними особливостями підлітків. *Науковий Часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19: Вип. 36, 2018. С. 132-139.
8. Бікус О.О., Волошина В. В. Теоретичні засади формування комунікативної компетенції у підлітковому віці.*Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. 2015. Вип. 1(46). С.17-23.
9. Біла І.Види невербальних засобів спілкування. *Перспективи та інновації науки*. 2023. 14 (32). С.600-612.

10. Богуш А. М. Мовленнєво-етична підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти: понятійний глосарій. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. № 2 (147). Одеса, 2024. С. 45-50.

11. Богуш А. М., Гавриш Н. В., Саприкіна О. В. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2009. 409 с.

12. Бондар В. С. Особливості формування толерантності майбутніх психологів у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету Україна*. № 11. С. 32-34.

13. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: навчальний посібник. Київ : Наш час, 2005. 315 с.

14. Боряк О. В. Причинна обумовленість порушень у мовленнєвому розвитку в розумово відсталих дітей. *Особлива дитина: навчання і виховання*. № 4. 2015. С. 24-33.

15. Боряк О. В. Характеристика структури мовленнєвого дефекту у дітей з вадами інтелектуального розвитку. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 19, Корекц. педагогіка та спец. Психологія. Вип. 24. 2013. С. 34-38.

16. Вержиховська О. М., Рудзевич І. Л. Корекція порушень структури особистості підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 16 (2). 2020. С. 56-65.

17. Висоцька А. М. Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи): методичні рекомендації. Київ : ВГСПО «Національна Асамблея інвалідів України», 2012. 106 с.

18. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л. В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.

19. Вовченко О. А. Специфіка кризи підліткового віку осіб із порушеннями інтелектуального розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 13. С. 30-38.

20. Гаврилов О. В. До питання про розумову відсталість як психолого-педагогічну проблему. Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. 2012. Вип. 21 (2). С. 44-54.

21. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.

22. Гаврилов О. В. Особливості комунікації дітей з тяжкими порушеннями інтелектуального розвитку. *Проблеми сучасної психології*. 2012. №18. С. 168-179.

23. Гаврилов О. В. Формування поняття про розумову відсталість у психолого-педагогічних дослідженнях. *Проблеми сучасної психології*. 2011. №14. С. 104-114.

24. Галіцька М. М. Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів. *Освітологічний дискурс*. 2015, 2 (10). С. 39-48.

25. Гладченко І. В., Супрун М. О., Висоцька А. В. Соціалізація дитини з обмеженими розумовими можливостями в сучасному освітньому вимірі: навчально-методичний посібник. Київ : Інститут спеціальної педагогіки, 2014. 326 с.

26. Гончарук Н. М. Можливості формування соціального інтелекту у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2018. 1(14). С. 309-321.

27. Гончарук Н. М. Формування компетенцій емоційного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку. *Психологія та соціальна робота*. 2021. 2 (54). С. 26-38.

28. Дмитренко К. А., Коновалова М. В., Семиволос О. П., Бекетова С. В. Звичайні форми роботи — новий підхід: розвиваємо ключові компетентності: метод. посіб. Харків : ВГ «Основа», 2018. 120 с.

29. Дмитрієва І. В., Одинченко Л., Іваненко А. Розвиток особистісно-естетичних якостей в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку у спеціальних закладах освіти та закладах освіти з інклюзивним навчанням. *Inclusion and Diversity*. 2024. №4. С. 9-14.
30. Докучина Т. О. Особливості розвитку особистості підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Inclusion and Diversity*. 2023. №1. С. 24-27.
31. Дудар О. В., Величко В. М. Проблема міжособистісного спілкування підлітків. *Молодий вчений*. 2018. 12 (64). С. 387-390.
32. Забродський М. М. Топографія комунікативної компетентності педагога. *Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України*, 2009, 7(19). С. 272-276.
33. Каменський Д. В. Методологічні особливості порівняльних кримінально-правових досліджень: здобутки української та американської доктрини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020, 44. С. 108-112.
34. Колотій Н. В. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців ІТ індустрії згідно з вимогами сучасного ринку. *Zbiór raportów naukowych*. 2014. С. 99-102.
35. Кравець Н. П. Формування інтересу до читання у розумово відсталих підлітків на уроках літературного читання. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна*. 2013. Вип. 23(1). С. 234-242.
36. Кузава І., Печерських В. Вертебрологія як метод комплексної реабілітації в умовах інклюзії. *Педагогічний часопис Волині: науковий журнал. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки*, 2017. №4(7). С. 109-113.
37. Лановенко Ю. І. Типологія адаптаційного подолання кризи підліткового віку. *Соціальна психологія*. 2004. №6. С. 137-145.
38. Лисенкова І. П. Результати впливу акцентуації характеру підлітків на поведінку в конфліктних ситуаціях. *The 2 nd International scientific and practical conference "Science and technology: problems, prospects and*

innovations”(November 17-19, 2022). CPN Publishing Group, Osaka, Japan.2022. С. 415.

39. Ліневич К., Шевченко О. Комунікативна компетентність як складова фахової підготовки студентів-медиків.*Grail of Science*. 2023, №24. С. 535-539.

40. Макаренко С.С. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності учителя. Дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2001. 180 с.

41. Матковська І. І. Особливості віктимної поведінки поведінки в підлітків з порушеннями інтелекту. *Педагогічний вісник Поділля*.2024.№1-2. С.96-97.

42. Мельниченко В. Є. Специфіка соціально-регулятивних особливостей агресивної поведінки підлітків із порушеннями розумового розвитку.*Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2015. №9. С. 73-79.

43. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів: М.І. Пентилюк, С.О. Караман, О.В. Караман, О.М. Горошкіна, З.П. Бакум, М.М. Барахтян, І.В. Гайдаєнко, А.Г. Галетова, Т.В. Коршун, А.В. Нікітіна, Т.Г. Окуневич, О.М. Решетилова: за ред. М.І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2004. 400 с.

44. Миронова С. П.; Матвеєва М. П. Особистість підлітка з інтелектуальним порушенням як суб'єкт соціально-психологічного супроводу інклюзивного навчання. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна*, 2019. №32. С. 126-137.

45. Мудрик А. Б. Психологічні особливості комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Сучасні проблеми практичної психології у Волинському регіоні* : матеріали VIII науково-практичного семінару, м.Луцьк, 24 жовтня 2013 р. / за заг. ред. М.І. Мушкевич ; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки ; кафедра медичної психології та безпеки життєдіяльності. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. С. 38-40.

46. Ніколаєнко С.О. Непрямі навіювання в комунікативній діяльності викладача вищого навчального закладу. *Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія*

Сковороди. Додаток 1 до Вип. 27. Том 9 (42): Тематичний випуск "Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору". Київ : Гнозис, 2012. С. 430-438.

47. Ніколаєнко С. О. Психологічні особливості базових видів сугестії. *Світогляд-Філософія-Релігія*. 2011. Вип. 1. С. 66-76.

48. Омельченко І. М., Тарасун В. В., Федорович Л. О. Вступ до спеціальності логопедія: навч. пос. Кременчук: Християнська Зоря, 2011. 416 с.

49. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису. *Дивослово*. 2006. № 9. С. 2-5.

50. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712с.

51. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталості дитини: підручник. Київ: Знання, 2008. 359 с.

52. Сікорська Л. Б. Зміст комунікативної компетентності працівників ОВС та її розвиток. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ* (серія психологічна). 2011. №1. С. 106-119.

53. Скрипник Т., Лопатинська Н., Кострицька Т., Василевська А., Становлення комунікативно-мовленнєвої сфери у дітей дошкільного віку. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. Випуск 13. 2022. С. 152-160.

54. Соколова Г. Б., Кравець Ю. О. Деякі аспекти соціально-психологічної компетентності як умови залучення підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку до соціального простору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. 2022. №1. С. 140-143.

55. Соколова Г. Б., Кравець Ю. О. Особливості соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. 2022. №2. С. 81-85.

56.Тороп К. Діти з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивного навчання: проблеми та перспективи. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2022.№21. С. 129-142.

57. Трикоз С. В., Блеч Г. О. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.

58. Трофименко А. О. Формування іншомовної комунікативної компетенції засобами використання прагматичних ситуацій. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2016.№45. С. 35-38.

59. Туркова Д. М. Вікова динаміка розвитку тілесного Я. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*.2017. №3. С. 235-243.

60. Утьосов Я.А. Формування соціальних компетентностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями на базі освітніх і реабілітаційних установ *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія соціально-педагогічна. Випуск 34., 2020. С. 216-224.

61. ЧеботарьоваІ. О. Комунікативна компетентність: теоретичний аспект. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. № 36. С. 205-215.

62. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як умова соціально-психологічної адаптації особистості. *Проблеми сучасної психології:збірник наукових праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка*, Інституту психології м. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський. 2012. Вип. 18.С. 799-809.

63. Черних І. Висвітлення поняття «мовленнєва компетентність» у сучасній лінгводидактиці. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка:Педагогічні науки*. 2010. № 22. Ч. 2. С. 33-39.